

Dobrogea în Primul război mondial (1916-1918). Coordonate militare, regim de ocupație și consecințe diplomatice

Mariana COJOC*

Abstract: In the article, I analyse different aspects of evolution in Dobrogea during the First World War (1916-1918), with a special focus on Romanian operational plans, the occupation regime in Dobrogea, and the diplomatic efforts for this geopolitical region. In the highlights, the strategic port – Constanța – the error of defence, and the human and material damage suffered by the entire region.

Keywords: Romania, Dobrogea, port of Constanța, Black Sea, World War I

„Ajută-te singur și Cerul te va ajuta”¹...

Sunt cuvinte notate de Henri Berthelot în memoriile sale cu referire la situația din România toamnei anului 1916 atunci când „plângerile” autorităților române păreau... *fără sfârșit*. În fapt, exprimă atât de dur și tragic, în același timp, proiecția *realistă* a Teoriei Relațiilor Internaționale² care nu trebuie neglijată nici atunci și, în fapt, niciodată, de orice actor participant pe marea scenă globală.

Neîndoielnic, sintagma aplicată Dobrogei – „zonă strategică de importanță deosebită pentru România” a reprezentat, în teorie, o preocupare constantă a Marelui Stat Major Român, dacă avem în vedere antecedentele consemnate în toate planurile operaționale elaborate la cel mai înalt nivel, cu mult înainte de intrarea efectivă a României în Primul Război Mondial³.

Primele ipoteze de război, într-o ipotetică acțiune/reacțiune împotriva Puterilor Centrale, au fost întocmite la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Balcanic. În contextul declanșării primei conflagrații mondiale au survenit unele modificări în raport cu evoluția evenimentelor pe linia frontului Oriental sau în zona Balcanilor. O mențiune specială se cuvine a fi amintită, pe această linie, în consonanță directă odată cu intrarea Bulgariei în război. În acest sens, planul de campanie al României a fost modificat în raport cu noua situație, astfel încât linia sudică urma a fi apărată de Armata a III-a (patru divizii, șase brigăzi mixte, o divizie de cavalerie, o brigadă călărași). Forța combativă a Armatei a III-a era alcătuită la acel moment din: 104 batalioane (26 active, nouă rezervă, 54 teritoriale și 15 miliții), 23 escadroane, 123 baterii (61 de câmp și 62 de poziții). Dintre acestea au fost repartizate pentru apărarea directă a Dobrogei (Grupul de Est): 55 de batalioane (19 active, nouă rezervă, 22

* conf.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius”, Constanța; ORCID: 0009-0003-9993-091X; mail: marianacojoc@yahoo.com

¹Berthelot 2012, p. 81.

²Gorun 2021, p. 18-31.

³ Studiul este prezentat pe larg în Cojoc, Mariana 2006.

teritoriale și cinci miliții), 11 escadroane, 64 baterii (24 câmp și 40 poziție). La acestea s-au adăugat și alte efective, respectiv: Flota de operațiuni română compusă din: Escadra de Dunăre cu patru monitoare, opt vedete, patru canoniere, patru șalupe, serviciul de mine și torpile precum și nava spital și șantierul naval mobil; Forțele ruso – sârbe compuse din 28 batalioane, 24 escadroane și 11 baterii⁴. „Ipoteza Z” elaborată de Marele Stat Major Român, Secțiunea a III a, Biroul 6 Operațiuni, în 1916, prevedea și *Instrucțiunile de acoperire pentru regiunea și linia ferată Constanța – Medgidia – Cernavodă, precum și pentru litoralul Mării Negre*. Potrivit acestuia, litoralul maritim era expus la bombardamentele unităților navale bulgare sau turce, dar nu la „operațiuni serioase”, deoarece vasele inamice urmau a fi combătute de flota rusească, „superioară în forțe și care va fi de partea noastră”⁵.

Constanța și Sulina, puncte importante pe frontiera maritimă a României, reprezentau posibile zone ale confruntărilor de mare amploare. Apărarea și supravegherea coastei maritime, între Balcic și Chilia Veche, conform *Ipotezei Z*, revenea Flotei Ruse a Mării Negre, în timp ce *partea sedentară* a Corpului V Armată, care avea drept scop împiedicarea intrării pe Dunăre sau în portul Constanța a navelor inamice, era împărțit în două sectoare:

- *Sectorul de acoperire Constanța*, între Balcic și Jurilovca;
- *Sectorul de acoperire Sulina*, între Jurilovca și Chilia⁶.

Primul sector dispunea de un grup de port-mine cu baraje la Constanța și Mangalia și de unitățile de marină din zona respectivă care operau sub conducerea Comandamentului Diviziei de Mare⁷. În replică, la 16 iulie 1916, Germania, Austro-Ungaria și Bulgaria au încheiat Convenția de la Pless (la care a aderat și Imperiul Otoman) prin care a fost stabilit definitiv planul operațiunilor armatelor Puterilor Centrale, în cazul intrării României în război de partea Antantei. Se știa că principalele forțe ale armatei române urmau a fi întrebunțate în Transilvania, „în timp ce efective relativ slabe, de a doua și a treia linie, vor fi lăsate în Dobrogea și pe Dunăre, pentru a se acoperi contra Bulgariei”⁸. Astfel, imediat după declanșarea acțiunilor României, o armată a Puterilor Centrale (Divizia 105 germană, patru divizii bulgare și două divizii turcești) condusă de Mackensen trebuia să treacă din

⁴Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major 1934, p. 436.

⁵ Dabija f. a. p. 54.

⁶ Sârbu 2002, p. 30.

⁷ Muzeul Național al Marinei Române (M.M.R.), Fondul documentar, Manuscrise (Mss) 1, f. 1; *Lista de bastimentele Marinei Române (resboiu și comerț) aflate înscrise la 1 ianuarie 1913*. Din 1898, la Constanța își avea sediul Divizia de Mare, căreia la 1 aprilie 1901 i-au fost anexate serviciile *Apărarea Porturilor Maritimee și Școalele cu cele trei companii-Compania Apărării Portului Constanța, Compania Apărării Portului Sulina, Compania Școalei de Marină și crucișătorul Elisabeta*. România dispunea în 1913 de 45 nave de război și 22 nave de servitute.

⁸ Arhivele Militare Istorice Pitești (A.M.I.P.), fond 1.683, dosar 273, f. 210. În fapt, conform Convenției secrete semnate la Sofia, la 24 august 1915, punctul 2 „În cazul când România, în timpul acestui conflict (cel declanșat în anul 1914-n.a.) fără nici o provocare din partea guvernului bulgar, ar ataca Bulgaria, pe aliații ei sau Turcia, Austro-Ungaria va consimți ca Bulgaria să anexeze teritoriile cedate României prin Tratatul de la București (din 1913-n.a.) după cum și o rectificare a frontierei bulgaro-române trasă prin Tratatul de la Berlin (1878-n.a.)”.

Bulgaria în Dobrogea, pentru a cuceri pozițiile „capetelor de pod” de la Turtucaia și Siliștra și să înainteze până la Dunăre, calea ferată Constanța-Cernavodă fiind considerată de strategii germani „nervul de viață al României, care duce bogatele produse din interior spre Mare și, prin aceasta, pe piețele mondiale”⁹. Era limpede faptul că, din punct de vedere militar, Dobrogea a format o zonă de operațiuni de o reală importanță strategică, deoarece, prin stăpânirea acesteia se asigura armatei române libertatea de manevră pe frontul principal strategic, se supraveghea drumul direct spre București, podul de la Cernavodă, ca și calea ferată București – Cernavodă – Constanța. Totuși, Dobrogea era considerată, conform proiectelor de operațiuni elaborate de Marele Stat Major Român, un „teatru de operațiuni secundar”¹⁰. În acest context, cel mai însemnat oraș al provinciei, Constanța, în analizele efectuate de specialiștii timpului, în situația unui conflict ruso-turc, româno-rus sau româno-bulgar, prezenta anumite avantaje, între ele reținând:

- amplasarea la extremitatea depresiunii Cernavodă – Constanța;
- situarea pe drumul cel mai scurt de la Dunăre la Marea Neagră, legătura stabilindu-se prin podul de la Cernavodă;
- existența căilor de acces multiple, dintre care cele mai importante erau Constanța – Mangalia, Constanța – Hârșova, Tulcea – Constanța;
- dezvoltarea infrastructurii portuare etc.

Căderea Constanței atrăgea, după sine, potrivit autorităților militare, și străpungerea liniei defensive marcată prin Valul lui Traian, unul din punctele de apărare ale zonei, care avea drept sprijin - Constanța și Cernavodă¹¹. Între anii 1914-1916, importanța sa militară a fost din ce în ce mai des subliniată de autoritățile centrale și locale. Astfel, la 1 august 1916, Marele Stat Major Român prin Divizia de Mare a înaintat Căpitaniei Portului Constanța *Instrucțiunile relative la paza farurilor și supravegherea coastei prin patrulări între Balcic și Gura Portiței*. Conform acestui material, toate neregulile semnalate în zonă (încercări de debarcare, acostare, îmbarcări, acțiunile „fără bilet de liberă trecere”, arestarea persoanelor aduse din larg cu diverse ambarcațiuni) erau raportate Comandamentului Sectorului Constanța, care devenea coordonator al misiunilor de supraveghere a coastelor Mării Negre. Pe tot parcursul misiunilor (executate de grupuri de marinari și grăniceri), șefii detașamentelor erau datori să păstreze legătura cu comandamentul sectorului menționat. În cazul în care detașamentele dintr-un anumit punct al coastei maritime nu ar fi putut rezista forțelor debarcate, retragerea se efectua spre Constanța, unde se realiza joncțiunea mai multor trupe române pentru apărarea zonei Balcic-Gura Portiței.

⁹ Biblioteca Academiei Române. Arhiva Istorică (B.A.R.A.I.), *Războiul României, descriere după publicațiile oficiale germane* f.a., p. 129, traducere după lucrarea *Die Niederwerfung Rumäniens*.

¹⁰ Dabija f. a., p. 165.

¹¹ Napoleon 1896, passim.

La 14 august 1916, Marele Stat Major Român a transmis Căpitaniei portului Constanța *Atribuțiunile Comandamentului Militar al Portului*¹², ce urmau a fi desigilate doar în cazul mobilizării armatei. În aceste condiții, în porturile importante ale țării, printre care și Constanța, s-au instalat comandamente militare, ca organe de execuție ale Serviciului Marinei din Comandamentul Etapelor de la Marele Cartier General de Operațiuni. Din componența lor făceau parte comandantul militar al portului, ofițer în marină sau în rezervă, căpitanul portului, un agent de navigație din Navigația Fluvială Română sau Serviciul Maritim Român, comisarul portului din Siguranța Generală, precum și un număr de persoane civile, reprezentanți ai căpitanilor, agenților și comisariatului.

O altă problemă importantă care a angajat marina română a fost cea a aprovizionării armatei române cu armamentul necesar. Pentru aducerea în țară a armamentului contractat din străinătate a fost folosită ruta Salonic – Niș – Turnu Severin, până în luna octombrie a anului 1915, când Serbia a fost ocupată de Puterile Centrale. Astfel, singura linie de aprovizionare posibilă a rămas Oceanul Înghețat până la porturile ruse, Arhanghelsk și Vladivostok, iar de aici, pe căile ferate ruse. Abia din mai 1916, autoritățile ruse au admis ca materialele sosite în cele două porturi să fie transportate pe calea ferată la stația Ungheni. Transporturile pe Mare s-au realizat cu navele comerciale române *București*, *Jiul*, *Bistrița* și *Dunărea* și străine¹³. Linia de aprovizionare folosită a fost dificilă, în primul rând datorită lungimii sale, dar și faptului că iarna era greu utilizabilă sau dezorganizării căilor ferate ruse.

Regimul de ocupație în Dobrogea

În conformitate cu articolul II din Convenția Militară încheiată la 4 august 1916 între Franța, Marea Britanie, Italia, Rusia și România, începând cu 12 august 1916, Flota rusă¹⁴ urma să asigure securitatea portului Constanța pentru a se împiedica debarcarea trupelor Puterilor Centrale pe țărmul românesc, precum și orice incursiune pe Dunăre în amonte de gurile fluviului. La rândul său, România recunoștea navelor rusești de la Marea Neagră dreptul de a folosi portul de război, Constanța și de a lua măsurile necesare împotriva flotei submarine inamice.

Rusia se angaja, prin articolul III al Convenției amintite ca, în momentul mobilizării armatei române, să trimită în Dobrogea două divizii de infanterie și o divizie de cavalerie, aflate sub ordinele Comandamentului Armatei Române (art. IX)¹⁵. De asemenea, la 30 septembrie 1916 au fost închiriate guvernului rus cinci nave românești maritime de pasageri pentru a fi transformate în crucișătoare auxiliare ale Flotei rusești din Marea Neagră și nouă vapoare de marfă pentru a fi

¹² Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale (A.N.C.), fond Primăria Constanța, dosar 2/1916, ff. 9-12.

¹³ Ciorbea, Atanasiu 1995, p. 103-104.

¹⁴ Pentru detalii privind tratativele cu Puterile Antantei, Iordache 1998, p. 212-235.

¹⁵ M.M.R., Fond Documentar, cdor. Pavel Popovăț, Mss. 79, Mss. 80; A.M.R., fond 1. 683, dosar 145, f. 78.

întrebuințate de Serviciul Transporturi al aceleiași flote, ulterior și alte nave fiind predate în baza unei convenții încheiate de Ministerul de Război Român și generalul Saharov¹⁶.

Astfel, cu începere din prima zi a mobilizării armatei române, trebuia să sosească în Dobrogea Corpul 47 al armatei ruse, condus de generalul Zaiontchicovski¹⁷.

Divizia navală rusă pentru România, condusă de contraamiral Patton, a ajuns la Constanța la 14 august 1916, ora 16:00¹⁸. Căpitania portului Constanța, împreună cu Serviciul Porturilor Maritime, a pus la dispoziția Flotei ruse atelierele proprii pentru executarea reparațiilor necesare, întregul aparat de navigațiune, șalupe, nave-dragă, precum și întregul material combustibil, produsele petrolifere necesare navelor fluviale și maritime rusești¹⁹.

Escadra Rusă cuprindea cuirasatul *Rostislav*²⁰, submarinele *Karp* și *Karass* și șase vase dragă – mine. Potrivit Ordinului Nr. 301 din 14 august 1916 înaintat Comandamentului Marinei Militare, în noaptea de 14/15 august, Escadra Rusă, cu mijloace proprii, urma a executa baraje de mine pentru apărarea Constanței de bombardamentele inamice. Sub ordinele amiralului Patton urmau a se instala baterii de coastă și baterii antiaeriene, căpitan-comandorul A. Frunzianescu, comandantul Apărării Portului Constanța, împreună cu tot personalul din ordinea de bătaie a unității sale, trecând la ordinele aceluiși amiral, care devenea astfel, comandantul șef al Apărării Maritime și al Portului Constanța, fără oraș. Căpitan-comandorul Frunzianescu era cel care făcea legătura între Apărarea Maritimă și Comandamentul Teritorial²¹.

¹⁶ „Marea Noastră”, an IV, nr. 2-3, februarie-martie 1935, pp. 30-31; Sârbu 2002, pp. 124-130.

¹⁷ *România și războiul mondial*, vol. I, capitolele I-VIII, pp. 435-436. În memoriile sale, generalul Brusilov făcea următoarele aprecieri: „S-a format un corp de armată izolat, pentru a acționa în Dobrogea contra bulgarilor”. (...) „Generalul Alexeiev nu a dat – după părerea mea – mare importanță trupelor trimise în Dobrogea” (...) „Solicitat a indica un comandant pentru acest corp de armată izolat, am ales pe generalul Zaiontchikowsky, care, după părerea mea, corespundea acestei misiuni. Această numire a supărat pe generalul Zaiontchikowsky, căci prin calitatea și compunerea acestor trupe nu erau capabile să țină sus drapelul armatei ruse. Cerea cel puțin trei-patru divizii de bună calitate, fără de care nu putea să-și asume răspunderea. În urma explicațiilor ce i-au fost date la Mohilew de către generalul Alexeiev, ia în fine, comanda aceluiași trupe, foarte supărat. Mi-a spus că generalul Alexeiev i-a afirmat că importanța corpului său era cu totul secundară și că nu va întâlni în Dobrogea nici o rezistență”.

¹⁸ Rosetti 1997, p. 136. Despre „calitatea” trupelor ruse întâlnim însemnări atât la generalul R. Rosetti, sau la generalul Brusilov, acesta din urmă menționând refuzul inițial al lui Zaiontchicovski de a primi comanda trupelor, dar și răspunsul generalului Alexeev care a subliniat că armata rusă din Dobrogea avea un rol secundar, deoarece, aici, nu va întâmpina nici o rezistență deosebită. Pe 19 septembrie 1916, viceamiralul A. V. Kolchak, comandantul Flotei ruse din Marea Neagră a vizitat Constanța, subliniind necesitatea apărării orașului-port cu mai multe contratorpiloare.

¹⁹ A.M.I.P., fond 1. 683, dosar 209, ff. 70-75. *Memoriul căderii portului Constanța* întocmit de locotenent-comandorul Mihutu pe 16 octombrie 1916.

²⁰ Ghyka 2003, pp. 13-15.

²¹ A.M.I.P., fond 5.554, dosar 82, f. 94.

Puternica ofensivă peste Carpați a armatei române, odată intrată țara în război, nu a însemnat, însă, o apărare bine definită a frontului său sudic. Cum bine sublinia Pamfil Șeicaru: „neîndoios, ofensiva din Transilvania ar fi dat alte rezultate, punând Statele Majore Germane și Austro-Ungare în fața unor mari probleme strategice dacă, generalul Sarrail ar fi respectat angajamentele Aliaților de a declanșa o ofensivă la Salonic cu o săptămână înainte de intrarea României în război, obligând astfel armata bulgară să facă față acestui atac. Sub diverse pretexte, Sarrail nu s-a mișcat, facilitându-le bulgarilor concentrarea tuturor forțelor în Dobrogea. Ah, Sarrail, Noi ne batem iar tu stai - Conte Saint-Aulaire a introdus acest catren în *Memoriile unui fost diplomat*, catren foarte răspândit în epocă, în România și prin care i se reproșa generalului faptul că a rămas imobil la Salonic”²². Același redevabil jurnalist român aprecia că „acțiunea ofensivă în Dobrogea prezenta un interes cu totul deosebit pentru desfășurarea ulterioară a războiului împotriva României, care trebuia scoasă din luptă cu orice preț și în cel mai scurt timp”²³. Astfel, căderea Bazargicului (23 august 1916) precum și dezastrul de la Turtucaia (24 august 1916) au reprezentat preluarea controlului liniei dobrogene până la Marea Neagră de către trupele Puterilor Centrale. În fapt, remarca lui Șeicaru este cât se poate de elocventă în această privință: „o concepție eronată în elaborarea planului de apărare a Dobrogei, Turtucaia a fost numită *cap de pod*, deși nu exista acolo niciun pod (...) În realitate, Turtucaia și Silistra nu aveau decât rolul de a acoperi concentrarea armatei ruse care trebuia să se formeze în spatele acestei linii de apărare (...)”²⁴. În pofida efectivelor de combatanți, semnificative, artileria concentrată la Turtucaia reprezenta în opinia celui menționat „un soi de muzeu (...) unde erau reprezentate toate tipurile de tunuri din țară”²⁵.

Inacțiunea aliatului rus este de notorietate, din perspectiva analizei strategico-tactice autorizate, fiind un argument în plus în raport cu deznodământul acestor prime confruntări pe Frontul de Sud. Cu aceeași maximă finețe ne apare mai mult decât convingătoare discuția/mărturia contelui de Saint-Aulaire, reprezentantul Franței la București în acele momente dramatice cu Ionel I.C. Brătianu. Cel din urmă i-a spus atunci în cel mai tranșant mod posibil:

„Mă așteptam la trădarea Rusiei dar mă așteptam la mai mult din partea celorlalte puteri ale Antantei, mai ales de la Franța, la mai multă loialitate și chiar generozitate. Totul s-a petrecut de parcă Antanta ne-ar fi atras într-o cursă premeditată, României fiindu-i rezervat rolul calului picadorului care-i lăsat cu sânge rece să-i fie sfâșiate măruntaiele pentru a obosi taurul”²⁶. Iar *măruntaiele* Dobrogei au ajuns să fie împrăștiate într-un interval temporal foarte scurt de la Caliacra și Balcic la Silistra (27 august 1916), astfel încât, în două săptămâni, întreg Cadrilaterul a fost ocupat. Greșelile sistemului defensiv, armamentul inferior și insuficient de

²² Șeicaru 1994.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

care dispunea armata română, precum și lipsa unei susțineri reale din partea armatei ruse²⁷ au făcut ca și încercarea de apărare a flancului drept de pe frontul sudic român, și anume Cernavodă-Lipnița să nu ducă la obținerea unor rezultate pozitive²⁸. De altfel, în memoriile sale, generalul Henri Berthelot consemna „poziția” generalului Alexeev în deplină consonanță ideatică față de desfășurarea faptelor, acesta în considerare exagerată lungimea „granițelor ce trebuie apărate și îmi spune că armata română nu trebuie să conteze pe trupele ruse pentru a o ajuta pe această distanță”²⁹. În opinia lui Alexeev „românii s-au angajat în război *pe negândite și prea târziu*. Ar fi trebuit să intre în luptă în luna iulie. Acum nu au decât să se apere, iar, cu efectivele și valoarea lor militară, nu există decât o singură linie de apărare posibilă: linia Siretului. Spunând aceasta, Alexeev trasează pe hartă o linie groasă albastră de la Galați la Carpați, apoi până la limita Bucovinei!”³⁰

Concluzia generalului Berthelot era una de-a dreptul dezarmantă, în contextul speranțelor deșarte în raport cu ceea ce însemnaseră promisiunile Antantei pentru România: „sunt ușor stupefiat de această declarație și nu mă pot abține să nu spun că nu era cazul (în contextul cunoscut-n.a) să insistăm ca România să vină alături de noi, dacă de la bun început o sfătuim să abandoneze Valahia, adică mai mult de jumătate din teritoriul ei”³¹.

Odată începute luptele din Dobrogea, o parte din locuitorii județului Constanța s-au refugiat dincolo de Dunăre, mulți dintre ei ajungând la Brăila³², unde, pentru familiile venite din țară, conform Ordinului Ministerului de Interne nr. 57.333/13 septembrie 1916, s-a constituit un comitet restrâns pentru a rezolva problemele legate de cazare și hrană³³. Cei plecați din Dobrogea s-au confruntat cu o serie întreagă de greutăți: epidemii, lipsa locuințelor, chiriile prea mari etc. De aceea, o mare parte dintre cei care au ajuns la Brăila, la începutul lunii septembrie 1916, au cerut ajutor Primăriei pentru a se întoarce acasă³⁴.

Încă din 14 august 1916, Constanța, principalul port maritim românesc, a fost înconjurat de două baraje de mine (operațiunea a fost condusă de cdor. A. Frunzianescu, comandantul Apărării portului), șase zile mai târziu, la ora 8:00 dimineața, orașul și portul Constanța fiind bombardate de trei avioane inamice, bateria rusească și cea locală trăgând asupra lor. Cele mai multe bombe au fost lansate în port, patru dintre ele vizând Stația de petrol. Din fericire, una a atins un

²⁷ *L'Album de la guerre 1927*, p. 3; *Ibidem*, Tome second, pp. 565, 592; M.M.R., Fond Documentar, Mss. 166, Lt. Mihai Constantinescu, *Jurnal de bord personal*; Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fond Microfilme-Franța, r. 175, c. 10; Notes du capitaine de Maleissye, 2-eme Bureau, Officier émisaire en Russie et Roumanie.

²⁸ „Actualitatea”, an VIII, nr. 2, februarie 1920, pp. 3-4.

²⁹ Berthelot 2012.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² Direcția Județeană Brăila a Arhivelor Naționale (A.N.Br.), fond Prefectura Brăila, dosar 5/1916, f. 217.

³³ *Ibidem*, f. 168.

³⁴ *Ibidem*, fond Primăria Brăila, dosar 4/1916, ff. 3-19.

depozit gol, celelalte trei ratând țintele urmărite. Atacul, care a durat o oră, s-a soldat cu 15 morți (nouă ruși, șase români), îngropați la 21 august 1916, slujba oficiindu-se la Catedrala ortodoxă din oraș, atât în limba română cât și în cea rusă. Erau primele victime ale Constanței.

Al doilea asalt aerian asupra orașului a avut loc la 22 august (ora 8⁰⁰) și de data aceasta, portul fiind cel vizat, mai precis, aceeași *Stație de petrol*, păcura din două depozite fiind pierdută. Spre deosebire de atacul precedent, nu s-au mai înregistrat victime, bombardamentele continuând pe tot parcursul lunilor august, septembrie și începutul lunii octombrie 1916³⁵. Pagube mari au fost produse orașului și portului dobrogean la 6 octombrie³⁶, când a fost atins și Cazinoul, deși acesta era amenajat spital de campanie, Crucea Roșie fiindu-i inscripționată pe acoperiș, precum și *Palatul Administrativ*, Hotelul *Palas* sau Primăria, trecându-se la transportarea arhivei la Brăila³⁷. În aceste condiții, autoritățile locale au cerut în repetate rânduri, telegrafic, instrucțiuni privind evacuarea orașului, neprimind nici un răspuns. La 8 septembrie a fost totuși evacuat Serviciul Sanitar, răniții continuând, totuși, să sosească la Constanța. În acea zi și în noaptea următoare au părăsit orașul 11 trenuri sanitare, fiecare transportând de la 600 la 1.200 răniți. Chiar și în această situație, când era limpede că orașul nu va mai putea rezista, căpitan-comandorul Volkovitzki, șef de Stat Major pe cuirasatul *Rostislav*, nu vedea nici un pericol pentru Constanța, iar amiralul Patton a lăsat la latitudinea comandantului Apărării Portului, căpitan-comandorul A. Frunzianescu, alegerea soluției într-o eventuală dar imposibilă, pentru moment, retragere. Dacă s-ar fi optat, totuși, pentru o retragere pe mare, oamenii ar fi fost îmbarcați pe *tralere* (nave de capacitate mică, de comerț, amenajate cu tunuri de calibru redus pentru pescuitul minelor) care, la rândul lor ar fi escortat contratorpiloarele rusești³⁸.

În ceea ce privește situația portului, căpitanul acestuia, locotenent-comandorul Mihuțu nu a primit nici un răspuns de la același amiral Patton, „indispus” în acele momente. Comandorul a hotărât ca, la plecarea din portul Constanța a ultimelor trupe armate, să dea drumul benzinei din rezervoare, astfel încât, bombardându-se, să explodeze totul de sus în jos. Șeful de Stat Major, Volkovitzky, în seara de 8 octombrie, a fost însă ferm: „Nu va fi părăsit orașul. Cât privește portul nu-l vom părăsi nici după căderea Constanței. În cazul cel mai rău, portul va ține cel puțin o zi. De altfel, trupele mele sunt în așteptare. În port totul să funcționeze în mod normal”³⁹. La 8 octombrie a părăsit orașul și Statul Major al Corpului V Armată (partea sedentară) precum și o mare parte a populației române. În jurul orei 16:00 a sosit la Constanța, pentru a restabili frontul, generalul rus Pavlov. Era, însă, prea târziu.

³⁵ M.M.R., Fond Documentar, Mss. 9, cdor. A. Frunzianescu, *Note de război (13 august-6 octombrie 1916)*, ff. 3-8.

³⁶ Șeicaru 1994, p. 267.

³⁷ A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 46/1919, f. 159.

³⁸ A.M.I.P., fond 1. 683, dosar 209, f. 63.

³⁹ *Ibidem*, f. 72.

A doua zi, încă amiralul Patton credea că va putea „ține” portul până noaptea târziu. Totuși, la ora 12:00, pe șoseaua spre Anadalchioi, se putea vedea cum frontul dădea înapoi. Bombardată, șoseaua era plină de coloane de mașini ce se retrăgeau în dezordine, răniți și populație civilă. Multe căruțe au fost răsturnate îndeosebi de armata rusă pornită într-o fugă nebună din momentul declanșării bombardamentului. În jurul orei 13:00, rușii erau trecuți deja de Mamaia. Și totuși, amiralul Patton a spus că vor apăra portul până seara⁴⁰.

Pentru a se asigura retragerea armatei și populației civile, un mic detașament român a încercat, având în dotare doar o mitralieră și câteva arme foc cu foc, să opună rezistență în zona străzii *Țepeș Vodă*, arteră ce făcea legătura cu centrul orașului. Masacrul a fost total. Cei care s-au opus au fost uciși, trupurile rămânând neîngropate 10 zile⁴¹. Pentru cei aflați pe frontul sudic, numărul mare al vagoanelor cu refugiați venind dinspre Constanța le arăta clar că „orașul căzuse”⁴².

Căderea Constanței a fost anunțată în zilele următoare și în mediile diplomatice ale vremii, situația întregului ținut dintre Dunăre și Mare fiind legată de această înfrângere⁴³. Atât Franța cât și Marea Britanie au intervenit la curtea țaristă pentru a trimită noi trupe pe frontul dobrogean⁴⁴.

Primele trupe inamice care au intrat în oraș la 9 octombrie 1916 (o zi ploioasă și mohorâtă), au fost cele bulgare, primul ordin fiind cel al deposedării populației române de bunurile ei, locuitorii bulgari ai Constanței fiind liberi „a se face stăpânire pe avutul românilor”, oricare din ei putând ocupa o clădire oricât de mare a unui român, rămânând „pe veci proprietar”⁴⁵.

Guvernatorul Dobrogei a fost numit fostul prefect al poliției din Sofia, instalat la Constanța, pe clădirea Primăriei tronând inscripția – *Regatul Bulgariei. Comuna urbană Constanța*, administrația comunală fiind trei luni bulgară, din aprilie 1917 până în iulie 1917-austro-ungară, iulie 1917-noiembrie 1918-germano-bulgară, iar până la 2 decembrie 1918, doar bulgară⁴⁶. Mobilierul Primăriei a fost vândut (atât cât a mai rămas după bombardamente și devastări⁴⁷), ca de altfel și cel de la Tribunal

⁴⁰ *Ibidem*, ff. 59-69. Căpitan-comandor A. Frunzianescu, comandantul Apărării Portului Constanța, *Memoriu relativ la activitatea Apărării Portului Constanța până la evacuare*. La 11:30 a fost ordonată evacuarea generală. Reprezentanții Marii Britanii, ai Franței și Rusiei au fost îmbarcați pe transportorul rus Nr. 68 și duși la Odessa.

⁴¹ A.N.Br., fond Prefectura Brăila, dosar 24/1916, ff. 23-27; „Actualitatea”, an VIII, aprilie 1920, p. 9; M.M.R., Fond Documentar, Mss. 169; Argetoianu 1993, p. 57.

⁴² M.M.R., Fond Documentar, Mss. 145, *Jurnal de război august 1916-decembrie 1916 al comandantului Nicolae Mărăcineanu*, f. 29; „Actualitatea”, an VIII, nr. 8, august 1920, p. 4; Averescu f. a., p. 73. După 21 decembrie 1916, întregul ținut românesc dintre Dunăre și Mare, era sub stăpânire inamică.

⁴³ A.N.I.C., fond Microfilme Franța, r. 89, c. 130. Telegrama Nr. 915 din 24 octombrie 1916. Barrere către Ministerul Afacerilor Externe din Paris.

⁴⁴ *Ibidem*, c. 133-134. Telegrama Nr. 1. 094 din 24 octombrie 1916.

⁴⁵ A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 46/1919, f. 154; Rosetti 1938, f. 12.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 28/1920, ff. 19-20.

și Judecătorie, noile autorități instalându-se într-o casă particulară, personalul fiind format din cinci funcționari bulgari (A. Armantov-secretar, N. Mihailoff-casier, A. Sazaroff, Ivanciu Sazaroff, Ignat Mitcof-agenți), ca de altfel și serviciul polițienesc al orașului⁴⁸, limba bulgară devenind oficială. Indiferent de tipul administrației, Comandatura germană era cea care a întocmit bugetul orașului, neexistând, totuși, o evidență clară a modului de întrebuințare a acestuia. Impozitele pe care locuitorii trebuiau să le plătească vizau: locuințele și chiriile (impozitul personal), profesia sau numărul de vite⁴⁹. Contribuabilii erau însă atent supravegheați, înregistrându-se și cereri pentru scutiri de impozit, deoarece foarte multe familii constănțene aveau o situație financiară extrem de precară⁵⁰. Au existat chiar și persoane care au beneficiat de ajutorul noii administrații. De asemenea, începând din luna martie a anului 1917, prin Ordonanța de plată nr. 34, Comandatura Germană a dispus avansarea către Comisiunea Română pentru Crucea Roșie (doi doctori, trei infirmiere și șapte surori medicale) suma de 214 lei⁵¹, în condițiile în care, solda unui soldat austriac, la începutul lunii februarie 1918, atașat ca translator la Primăria Constanța era de 6,21 lei/zi⁵², iar întreținerea a “opt domnișoare din Serviciul Etapei Comandaturii Germane pe timpul de la 1 la 28 februarie 1917” era de 7,50 lei “de fiecare domnișoară pe zi”⁵³.

Clădirile emblematice ale Constanței au fost, în mare parte distruse. Astfel, Palatului Comunal i-au fost luate acoperișul, ușile, ferestrele și instalația electrică. La Muzeu s-au înregistrat pagube la întreg echipamentul de tâmplărie, mult mai mari pagube fiind produse la Abator, parcurilor (cel de pe Bulevardul *Elisabeta* și din Mamaia), Uzina Electrică, Uzina de Apă, biserici, cimitire, școli sau la linia de cale ferată Băicoi-Constanța. Nu au mai fost percepute taxe pentru folosința Cazinoului, a Magaziilor de cereale, a Băilor de la Mamaia (120 de cabine fixe și 80 mobile) sau a tarabelor din cele trei hale ale orașului: *Unirea*, *Carol I* și *Grivița*.

În urma bombardamentelor executate au fost aduse pagube însemnate lucrărilor de consolidare a malurilor, proprietățile particularilor au fost în mare parte distruse, altele ruinate, materialul lemnos și mobilierul interior fiind luate. În cea mai mare parte a sa, mobilierul din locuințele particularilor sau imobilele publice au fost duse în Bulgaria și Turcia. Prăvăliile, magazinele cu mărfuri și alimente, depozitele de lemne, de materiale de construcție au fost, de asemenea, ridicate⁵⁴.

Viața socială a Constanței, ca de altfel și a Bucureștilor, după cum nota Constantin Argetoianu în memoriile sale, „aproape nu mai exista”⁵⁵, abuzurile de tot felul dominând cotidianul. Astfel, locuințele particulare din Constanța au fost, la rândul lor, distruse, nescăpând nici o clădire a cetățenilor români, mobilierul (chiar

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 2/1917, f. 5.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 1/1918, ff. 64-71.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 14; dosar 6/1919, ff. 4-5; dosar 9/1918, f. 2; dosar 2/1917, f. 33.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 10/1917, f. 11.

⁵² *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 3. Ordonanța de plată nr. 493/2 februarie 1918.

⁵³ *Ibidem*, f. 2. Ordinul de plată nr. 485/1 februarie 1918.

⁵⁴ *Ibidem*, fond Primăria Constanța, dosar 6/1919, f. 158.

⁵⁵ Argetoianu 1993, p. 52.

și cel al școlilor) fiind trimis în Bulgaria. De fapt, nu a mai fost recunoscut nici dreptul de funcționare a școlilor frecventate de români (la Școala primară nr. 1 de băieți a fost instalat Comandamentul bulgar). În timpul administrației germane acest lucru a fost remediat, ca de altfel și revenirea limbii române ca limbă oficială sau interzicerea întrebuițării timbrelor fiscale bulgărești. Însă, nu a fost posibilă redeschiderea Liceului Român din oraș, deoarece oficialii bulgari au amenințat că vor arunca în aer clădirea liceului⁵⁶. De asemenea, nici lăcașele de cult locale nu au scăpat inamicilor, astfel că de la Catedrală au fost luate odajdiile sfinte, după ce au fost alungați preoții români, iar de la Biserica „Sf. Gheorghe”, toate materialele de construcție⁵⁷. În vinerea Paștelui anului 1918, în timpul ofierii slujbei la Biserica „Adormirea Maicii Domnului”, un grup de bulgari a alungat pe credincioși și preoți, transformând lăcașul în toaletă publică. Tot acum, au fost distruse sau duse la sud de Dunăre de către ocupantul bulgar monumentul „Reintegrării Dobrogei”, statuia lui Ovidiu (a fost dată jos de pe soclu, reșezată la ordinul germanilor⁵⁸), cât și numeroase obiecte arheologice descoperite, în diferite muzee din Bulgaria, de autoritățile române după anul 1945, care, în conformitate cu Tratatul de la Neuilly-sur Seine (1919), trebuiau restituite, Bulgaria pretextând că acestea nu puteau fi identificate⁵⁹.

La toate acestea s-au adăugat „mizeria, foametea și frigul, epidemiile de febră tifoidă și dizenterie” ce au provocat suferințe fizice și morale ce au lăsat urme adânci.

Impresionante prin tragismul lor incomensurabil au fost, după cum ne arată documentele vremii, faptele consemnate, între altele, și în *Memoriul asupra pagubelor făcute de inamic în orașul Constanța*, întocmit în 1919, conform Ordinului Ministrului de Interne cu nr. 78. 605/21 decembrie 1918 fiind cuprinse la punctul „e- Crime, violuri, silnicii”⁶⁰, fapte greu de înțeles indiferent de timpul istoric.

Pagubele orașului de la Mare s-au ridicat, în cei doi ani de ocupație, la suma de aproximativ 32.290.000 lei⁶¹.

Numeroase au fost pagubele provocate de armatele inamice *portului Constanța*, unde lucrau acum prizonierii români. În port au rămas peste 20.000 de vagoane cu produse petroliere. Deși viceamiralul Kolceak era convins că va fi reluată Constanța a doua zi, situația gravă impunea însă, bombardarea lor. Ajunși la Sevastopol după o călătorie de două zile, căpitanul Costiescu și comandorul Mihuțu au fost primiți de viceamiralul Kolchak. La ordinul acestuia, de data aceasta, o escadră ușoară comandată de principele Trubețkoi a efectuat un bombardament

⁵⁶ A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 2/1917, f. 28.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 46/1919, f. 20.

⁵⁸ Cheramidoglu 1998, p. 96.

⁵⁹ B.A.R.A.I., *Documentar privind relațiile româno-bulgare*, anexa 3.

⁶⁰ A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 46/1917, f. 38-39.

⁶¹ *Ibidem*, dosar 20/1920, ff. 16-40. Sumele au fost stabilite în prima parte a anului 1920, după devizele estimative întocmite de șeful Serviciului Tehnic al orașului Constanța.

asupra rezervoarelor din portul Constanța. Jumătate din cantitate a fost distrusă⁶². S-au salvat importante piese din atelierul porului, două remorhere, nava *Sucran* (pavilion turcesc), *Kirkira* (pavilion elen) și *Jeanne* care au transportat refugiații și lucrătorii portului⁶³.

O mare parte din materialele și produsele aflate în portul Constanța au fost transportate pe apă sau pe calea ferată, atât în Bulgaria cât și în Turcia, unele dintre acestea fiind descoperite la câțiva ani de la terminarea războiului la Varna, Cospoli, Istanbul, Rusciuk⁶⁴. Și în port, ca și în orașul Constanța au fost executate câteva lucrări de foarte mică însemnătate de către ocupant, după retragerea acestuia (decembrie 1918) rămânând și 60 m³ de scândură, grinzi – 50 m³, dulapi – 60 m³, lemnărie – 245 m³, cărbuni – 2.000 t în valoare de 255.000 lei. Diferența rămasă dintre ce s-a luat și ce a rămas de la inamic în perioada 9 octombrie 1916 – 2 decembrie 1918 în portul Constanța, a fost de 54.917.820,05 lei. În timpul ocupației, navigația s-a rezumat doar la transporturile, în fapt, a mărfurilor luate din țară, spre Varna, Constantinopol sau Rusciuk⁶⁵.

În fapt, orașul Constanța s-a situat, l-a nivelul întregii țării în ceea ce privește pagubele suferite, imediat după București (potrivit estimărilor din anul 1919 pagubele s-au ridicat la 460 milioane lei iar pentru București la un miliard). Județul Constanța s-a aflat însă în fruntea listei cu 783 miliarde lei, urmat de Putna (617 miliarde lei), Brăila (457 miliarde lei) și Râmnicul Sărat (446 miliarde lei)⁶⁶.

În mod similar, drama ocupației s-a manifestat din plin și în județul Tulcea⁶⁷. Trebuie amintit faptul că abandonarea liniei de rezistență Pecineaga – Babadag de către trupele ruse a permis armatei bulgare să ocupe lesne orașele reprezentative ale județului, respectiv: Babadag, Tulcea și Isaccea (în intervalul 17-23 decembrie 1916). Armata bulgară a trecut rapid la operațiunea de „bulgarizare” efectivă a

⁶² A.N.I.C., fond Microfilme Franța, r. 89, c. 116. Telegrama Nr. 22 din 8 decembrie 1916. Saint-Aulaire către Ministerul Afacerilor Străine din Paris; Ghyka, p. 26.

⁶³ A.M.I.P., fond 1. 683, dosar 138, ff. 76-82. Căpitan Costiescu Ghyka, *Memoriu asupra unor împrejurări care au precedat și însoțit căderea orașului Constanța la 9 octombrie 1916*. Au rămas în port nave sub pavilion turcesc (nu erau în stare de navigabilitate), grec (aproximativ 10), românesc (trei), două nave-dragă și un remorcher.

⁶⁴ B.A.R.A.I., dosar 8/1921, f. 5, 12, 50; dosar 8/1922-1924, f. 11. *Raportul Serviciului Porturilor Maritime către Adunarea generală a Porturilor și Căilor Maritime referitor la activitatea delegației portului Constanța în Turcia și Bulgaria din 23 august 1921; Memoriul delegației Administrației P.C.A. în Turcia pentru recuperarea bunurilor luate de armata turcă din portul Constanța în timpul războiului mondial (1921); Tablou statistic cu referire la mașinile și materialele ce au aparținut S. P. M. găsite la Cospoli (1921); Raport privind călătoria din București spre Varna către directorul S.P.M. (28 septembrie 1921); Raport din Varna referitor Comisiunea Interaliată care e dispusă de a da tot concursul pentru identificarea materialelor aflate în portul Varna; Copie de pe adresa Legațiunii Regale din Sofia nr. 2577/23 august 1921 către Consulatul român din Varna.*

⁶⁵ A.M.I.P., fond 1.683, dosar 243, f. 55. La Brăila, la 14 ianuarie 1918, reprezentanții Puterilor Centrale, întruniți în Comisia de Armistițiu a Mării Negre au hotărât pregătirea reluării legăturilor culturale și economice în bazinul Mării Negre. Conform Tratatului de la Brest-Litovsk (martie 1918), navigația cu nave comerciale în bazinul Mării Negre a fost declarată liberă cu reluare imediată.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 273, f. 213.

⁶⁷ Coman 2013; Dima 2015.

teritoriului, scopul urmărit de autoritățile în cauză, fiind deloc nedisimulat: distrugerea elementului românesc din zonă. În această privință, în întreg județul Tulcea s-au tipărit ziare în limba bulgară, s-au deschis școli primare cu profesori bulgari (civili și militari) obligând populația românească să le frecventeze. Orașul Tulcea a fost pus sub comanda colonelului Mihailoff, majoritatea caselor și edificiilor publice fiind rechiziționate de armată. Tot acum, sediile Prefecturii, Primăriei și închisorii Tulcea (penitenciarul) au fost distruse de ocupant, o soartă cruntă având cea mai mare parte a arhivei județului amintit. Populația civilă rămasă în teritoriu a fost obligată să presteze muncă forțată, la săparea tranșeelor sau să plătească amenzi colective al căror quantum, conform unei note informative din iulie 1917 se ridica la 1.500.000 lei. Este elocventă imaginea orașului în raport cu ceea ce a însemnat ocupația străină în zonă, așa cum a fost lăsată posterității de M.D. Ionescu: „În oraș, toată strada portului și cheiul Dunării erau țesute cu sârmă ghimpată și brăzdate cu tranșee fără folos, numai ca să dărâme casele. Cercul Militar era ars și ruinat până la pământ. Pe frumoasele străzi de odinioară – *Isaccei* și *Carol*, nu mai sunt nici zece clădiri intacte... Va trebui timp de 10 ani și cheltuială de milioane spre a reface totul”⁶⁸.

În acest sens, ziua de 22 decembrie 1916 nu poate fi dată ușor uitării: militarii bulgari au preluat controlul asupra orașului, distrugând simbolurile reprezentative, o bună parte a populației și a autorităților locale retrăgându-se în Deltă. În acel context, a luat ființă, în scurtă vreme, celebrul Serviciu Special de Siguranță organizat și condus de Mihail Moruzov care monitoriza sectoarele Sulina – Chilia Veche și Lascăr Catargiu. De menționat este faptul că ocupația inamică a Tulcei a însemnat și distrugerea unor importante monumente/simbol ale orașului precum: *Monumentul Independenței*, statuia lui *Mircea cel Bătrân* sau bustul prefectului *Ioan Nenitescu*.

Subliniem faptul că, din cauza distrugerii documentelor de arhivă, în special în prima fază a retragerii efectivelor militare și civile dintre Dunăre și Mare în Moldova, tributul de sânge al celor mobilizați a fost de 11.790, numai în Constanța, din care 2.851 au pierit pe câmpul de luptă, în prizonierat sau răpuși de diferite boli, acestora adăugându-li-se 509 declarați ulterior invalizi de război.

Problema Dobrogei din perspectiva ocupantului

Deși victorioasă pe frontul din Moldova în vara anului 1917, defecțiunea provocată armatei române de atitudinea armatei ruse, cuprinsă de „spiritul revoluționar”, a dus la conturarea stării de incertitudine în care s-a aflat România, la finalul anului 1917 și începutul anului următor⁶⁹.

⁶⁸ Ionescu 1919.

⁶⁹ B.A.R.A.I., fond nr. XII, dosar 3. 436, ff. 370-372; Cojoc, Marian, Cojoc, M 2003, passim; Troncotă 1994; Tănăsescu (coordonator) 1995, pp. 362-364; *Larousse du XX^e siècle en six volumes*, Tomes sixième 1933, p. 66. Difuzarea rapidă a ideilor bolșevice a cuprins și pe unii soldați și marinari români aflați în zona Deltei Dunării și a Mării Negre. Luna ianuarie a anului 1918 a adus în prim-plan, propaganda pentru o *republică a Deltei*, susținută de dezertorii români subvenționați de Comitetul Revoluționar Român din Odessa. Despre acțiunile Flotei de Operațiuni române contra marinarilor ruși bolșevici în porturile Ismail, Chilia și Vâlcov vezi și Petrescu 2004, pp. 142-153.

Într-un raport întocmit de C.C. Florescu și înaintat președintelui Consiliului de Miniștri, I.I.C. Brătianu, la 22 ianuarie 1918 erau subliniate eforturile comandorilor Scondrea și Coandă dar și ale șefului Siguranței Deltei Dunării, Mihail Moruzov, în vederea monitorizării „mișcărilor revoluționare” de la Chilia Nouă. Pentru coordonarea activității organizațiilor bolșevice civile și militare din Odessa și din Basarabia, a fost constituit din inițiativa lui Lenin la 18 ianuarie 1918, la Petrograd – *Colegiul Suprem pentru Problemele Ruso – Române și Lupta Împotriva Contrarevoluției în Sudul Rusiei*, conducerea revenindu-i lui Cristian Racovski. Tot acum, la Odessa, a luat ființă un batalion revoluționar al bolșevicilor români (cca 800 de persoane), sediul central al dezertorilor din marina română fiind nava *Durostor*, având în fruntea lor pe fostul bucătar de pe nava *Împăratul Traian*, Stroici, caporalul Ioan Ilicenco și sergentul Lunco. Aceștia au făcut planuri de operații pentru a veni cu navele pe Dunăre urmărind să forțeze personalul diferitelor nave românești să se înscrie în batalion. La 15 ianuarie 1918, trupele rusești au încercat ocuparea Ismailului, Chiliei și Vâlcovului. În aceste lupte s-au remarcat acțiunile Flotei Fluviale Române, în special ale monitoarelor, ce au obligat navele inamice să se retragă la Cetatea Albă și Odessa. Totuși, s-a ajuns ca la 21 februarie 1918, la Sevastopol, navele românești – *Împăratul Traian*, *Durostor*, *Grivița*, *Dacia* și *România* să ridice „pavilionul roșu”. Denumirile bolșevicilor date acestora, au fost: *Ioan Roaită*, *Emanciparea*, *Republica Română*, *Republica Socială, 1907*. Ceremonia de schimbare a vechilor nume ce „arătau spiritul monarhic, șovinismul, tendința războinică și de cucerire a clasei dominante și care erau în contradicție cu principiile pe care le reprezintă revoluția”, după spusele lui Gh. Bujor în limba rusă și română, s-a desfășurat la 3 februarie la Sevastopol în fața *Congresului matrozilor* unde au fost convocate toate echipajele navelor românești⁷⁰.

În teritoriile românești ocupate de Puterile Centrale, situația rămânea în continuare dezastruoasă. Deziluzionant a apărut vârful politic românești modul în care Germania sprijinea Bulgaria și Austro-Ungaria în detrimentul României, susținând revendicările teritoriale ale acestora. În publicațiile bulgărești de la Sofia (la finalul anului 1917), „Drovnik” și „Utro”, au fost publicate câteva articole semnate de Lidye Lidegheft în care acesta falsificase luările de poziție ale lui Alexandru Marghiloman care ar fi afirmat că ar renunța bucuros la Dobrogea în condițiile unui tratat încheiat între România și Puterile Centrale, redactorul precizând că, oricum, ținutul dintre Dunăre și Mare era promis, deja, de Germania, Bulgariei⁷¹. În realitate, Marghiloman subliniase cât se poate de limpede (în ziarul „Lumina” din 23 ianuarie 1918) că: „Bulgarii nu au niciun fel de drepturi istorice asupra acestei provincii și am dovedit aceasta pe baza unor date istorice (...) de asemenea, am stabilit că în Dobrogea sunt foarte puțini locuitori bulgari, iar provincia nu a fost luată de la bulgari ci de la turci. Cât privește Cadrilaterul, m-am exprimat în sensul

⁷⁰ Tănăsescu (coordonator) 1995, p. 242.

⁷¹ B.A.R.A.I., fond nr. XII, dosar 3. 436, ff. 1-3. Raport întocmit la 30 ianuarie 1918 de Administrația Militară Imperială și Regală în România, Serviciul de Contraspionaj către Secțiunea Imperială Regală Austro-Ungară de Contraspionaj.

că acesta a fost dat României printr-o hotărâre a Europei și, în consecință, poate fi cedat de România numai în baza unei hotărâri a Europei, deși România are drepturi istorice asupra Cadrilaterului”⁷².

După ocuparea Dobrogei de trupele Puterilor Centrale, la finalul anului 1916 s-au format în regiunea amintită primele Comitete populare bulgare, conduse de un Comitet Central Popular Dobrogean (iulie 1917⁷³), ale cărui obiective erau reprezentate de „eforturile de a stimula avântul patriotic în rândurile populației dobrogene în opoziție cu tendința stăpânirii germane de a cultiva o atmosferă pro-română”, Berlinul lăsându-se totuși să se înțeleagă că Bulgariei i se cuvine doar Cadrilaterul⁷⁴. Organizația a fost sprijinită de guvernul bulgar, creându-se și un fond special la Constanța și Tulcea, denumit *Fondul Dobrogea*, pe lângă comandanții garnizoanelor din Babadag și Constanța fiind trimiși oameni de încredere ai Sofiei. Cercurile conducătoare bulgare încercau să mascheze rolul activ al Consiliului Central, acuzând administrația germană de întreținerea unei atmosfere favorabile întoarcerii românilor, încurajând, în acest sens, și pe reprezentanții turci⁷⁵.

În convorbirea din 23 aprilie 1917 dintre von Bethman, Zimmerman, von Hindenburg și Ludendorff, la care s-a discutat viitorul României, Lituaniei și Poloniei, conducătorii germani au ajuns la concluzia că „România trebuie să rămână atât de mare cât va fi posibil”⁷⁶. În Dobrogea, potrivit aceluiași document, Bulgaria putea păstra în afara teritoriilor trecute la România în anul 1913, „doar o regiune fără importanță”, comunicația Cernavodă – Constanța urmând a rămâne românească datorită intereselor germane, îndeosebi cele petrolifere⁷⁷.

Într-o altă convorbire a înalților reprezentanți germani ce a vut loc o lună mai târziu, mai precis la 17-18 mai 1917, pentru Bulgaria și revendicările sale speciale în Dobrogea, era rezervată doar acea parte a zonei ce a făcut obiectul actului semnat în anul 1913, Cadrilaterul, la care aceștia au adăugat „o linie de frontieră la sud de linia Cernavodă - Constanța”, restul aparținând „ca stat separat de Austro-Ungaria” (...)

⁷² *Ibidem*.

⁷³ B.A.R.A.I., G. Osnev, *Mișcarea de eliberare națională dobrogeană*, Sofia, 1961. În fapt, încă din martie 1915, prin unificarea societăților de emigranți bulgari dobrogeni, refugiați la Sofia – *Dobrogea* și *Frăția Dobrogeană* s-a constituit *Organizația Dobrogea* care avea drept scop sprijinirea unității și solidarității naționale a populației bulgare din Dobrogea cu cea de la sud de Dunăre prin intermediul anumitor forme „legale de luptă”.

⁷⁴ B.A.R.A.I., *Documente privind evoluția situației politice-teritoriale a provinciilor istorice românești seria C 1917-1947. Desăvârșirea statului național român. Memorii (1917-1920)*, partea I, București, iunie 1975. Situația este redată de Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916-31 decembrie 1918*, vol. I-II, însemnările din 17 noiembrie 1917.

⁷⁵ B.A.R.A.I., Col. Ghencio Kamburov, *Contradicțiile militaro-politice dintre Bulgaria și Puterile Centrale privind desfășurarea acțiunilor militare împotriva României în anul 1916*, în „Izvestia na voenno istoriceskoto drujestvo”, nr. 5/1969. Neînțelegerile apărute între armata bulgară și cea germană erau cauzate, potrivit generalului Nezlanov, de faptul că „de teritoriul bulgar - Dobrogea, germanii dispun ca de un teritoriu cucerit de ei”, Bulgaria socotindu-se „înșelată”.

⁷⁶ Popa 1971, p. 140.

⁷⁷ *Ibidem*.

„cu condiția respectării depline a intereselor economice ale Germaniei în România”⁷⁸. În toamna anului 1917, Bulgaria a început o adevărată agitație politică în Dobrogea⁷⁹, în acest sens un rol important revenind presei bulgare care a susținut activ, prin lungile articole publicate, activitatea propagandistică. La Babadag (au fost organizate două congrese în decembrie 1917 și iulie 1918), „delegații dobrogeni” au cerut anexarea ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră la Bulgaria, încercând să convingă Berlinul de necesitatea stăpânirii drumului spre Constantinopol⁸⁰. În fapt, sublinia Al. Marghiloman în discuțiile avute la începutul lunii decembrie 1917 cu Cancicov, cele două probleme importante care creau dificultăți în vederea încheierii păcii cu Puterile Centrale erau:

„1. chestiunea Dobrogei

2. chestiunea Dinastiei”⁸¹. În ceea ce privește situația Dobrogei, Bulgaria, pentru obținerea acesteia exercita un adevărat șantaj la adresa aliaților. De asemenea, Mackensen a declarat lui Al. Marghiloman, într-o convorbire avută la 1 ianuarie 1918, că „cererea Bulgariei privind Dobrogea e mare”, dar că în schimbul Constanței, România ar putea primi cele trei județe sud basarabene⁸². Discuțiile purtate de Marghiloman în 1918 cu oficialii Germaniei de la București au vizat îndeaproape ținutul românesc dintre Dunăre și Mare, germanii pledând în fața Bulgariei chiar și pentru ideea construirii unui port la Akerman, dorind în mod special păstrarea Constanței, deoarece, interesul Berlinului era de a avea întotdeauna la dispoziție „marea cale comercială a Dunării spre coastele turcești și rusești ale Mării Negre”⁸³.

În documentul intitulat *Situația politică românească actuală și reorganizarea ei* întocmit de Secția politică a Administrației Militare din regiunile românești ocupate de Puterile Centrale la 2 ianuarie 1918, s-au avut în vedere situația politică generală în teritoriile ocupate și în cele aflate sub controlul guvernului român de la Iași, problema dinastică, problema integrității, economică cât și reorganizarea politică a României. În privința teritoriului ocupat, reprezentanții Germaniei au considerat, că, având sprijinul oamenilor politici români, Alexandru Marghiloman,

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Despre acțiunile propagandistice ale Bulgariei în Agrigoroaie 2000, pp. 110-121. Ziarul „Mișcarea”, în toată această perioadă (finalul anului 1917 și începutul anului următor), a scris despre poziția Bulgariei cu privire la Dobrogea subliniind în același timp că aliații Bulgariei, și în special Germania, se opuneau trecerii Dobrogei, în întregime, la Bulgaria, aceasta urmând să primească doar Cadrilaterul și o fâșie de la sudul județului Constanța, restul Dobrogei trecând sub formă de condominiu la cele patru state, lăsându-se României o cale de acces la Constanța.

⁸⁰ B.A.R.A.I., Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și...*, însemnările din 17 noiembrie 1917. „Nemții, însă, pe cât se pare nu se cam încred în perfidia bulgărească (...)”. B.A.R.A.I., *Documente (ianuarie-septembrie 1918)*, pp. 69-98. La 9 februarie 1918 a fost înaintat președintelui Woodrow Wilson de către românii aflați la Paris.

⁸¹ B.A.R.A.I., Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și...*, însemnările din 4 decembrie 1917.

⁸² Marghiloman 1927, p. 281.

⁸³ B.A.R.A.I., *Documente privind... Memorii...*, p. 93.

Nenițescu, C. Arion, C. Stere, a fost răspândită ideea că „Germania era singurul prieten al României”⁸⁴.

Problema integrității României era conturată, potrivit aceluiași document, de situația Dobrogei, dar și de pretențiile teritoriale ale Austro-Ungariei. În ceea ce privește Dobrogea, situația portului Constanța juca un rol important, una din consecințele pierderii acestui port de către Românie ar fi fost și dispariția singurei căi de transport spre Germania și Turcia. În noul context, tranzitul mărfurilor prin Austro-Ungaria putea deveni oricând nesigur, datorită politicii vamale a imperiului. Problema integrității României era legată, fără nici o îndoială, de o alta, esențială pentru Germania, cea economică, soluția acesteia din urmă fiind, potrivit înalților reprezentanți germani, acordarea unui împrumut garantat. „Garanția trebuia să constea în cerealele și petrolul românesc”⁸⁵. În fapt, încă din 24 decembrie 1917, într-o notă strict secretă întocmită de secretarul de stat pentru Marină, ministrului de stat Helfferich, au fost semnalate interesele pe care marina germană le avea în România: „asigurarea cu orice preț a unor condiții optime de transport a petrolului românesc, ceea ce implica obținerea unor tarife cât mai scăzute pentru transporturile de cale ferată, pentru purtarea războiului maritim – ca, de altfel, și a celui aerian – marina germană era vital interesată să primească în acele momente, ca și în viitor, produsele petrolifere românești, întemeierea în România a unei societăți producătoare de petrol și a alteia de transport pe Dunăre, în care Reichul să aibă o influență precumpănitoare, deplina folosire și controlul drumului fluvial al Dunării, obținerea pentru germani a acelorași drepturi în ceea ce privește transporturile în partea românească a Dunării ca și cele ale cetățenilor români, maximum de siguranță pentru Germania în ceea ce privește folosirea căii ferate Cernavodă – Constanța, a portului Constanța”⁸⁶.

La 7 ianuarie 1918 un număr de 286 de reprezentanți bulgari dobrogeni au semnat (primii erau reprezentanții orașului *Kustendja* - M. Nițheff, Peter Gandeff, Chr. B. Donkoff) *Memoriul Comitetului Central al Dobrogei*, înaintat Puterilor Centrale, prin care, subliniindu-se apartenența ținutului de la Mare la teritoriul Bulgariei și falsificarea statisticilor românești cu privire la adevăratul număr al populației locale, s-a solicitat:

„1. să se proclame desprinderea Dobrogei de România;

⁸⁴ Popa 1971, p. 138-139. Documentul era semnat de colonelul Hentsch dar, potrivit lui Mircea Popa, el trebuie considerat a fi expresia punctului de vedere a unui grup de ofițeri superiori germani, în frunte cu von Mackensen. Chiar dacă existau mai multe puncte de vedere germane în ceea ce privea viitorul României, Wilhelm II, sprijinit de unii oameni politici și feldmareșalul von Mackensen, doreau ca România să devină un fel de „colonie a Coroanei” Reichului.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 141-142. Autorul consideră că atitudinea Germaniei față de problema integrității României a fost condiționată de atingerea obiectivelor sale în est, în vederea realizării unui acord pe un plan mai larg cu Imperiul Austro-Ungar în teritoriile ocupate, deosebit de important fiind pentru Germania, urmărirea intereselor sale economice în România, îndeosebi cele petrolifere, iar de aici, importanța pe care a acordat-o aceasta Dobrogei și, implicit, portului Constanța

2. să se recunoască, drept fapt împlinit, uniunea politică a Dobrogei la Bulgaria”⁸⁷.

La 14 februarie, în opinia lui Marghiloman, transmisă, de altfel, lui Mitilineu, rămâneau în continuare cele „două chestiuni capitale nelimpazite: Dinastia și Dobrogea”⁸⁸. Două zile mai târziu, Marghiloman consemna, în legătură cu statutul Constanței, poziția contelui Reventlow (reprezentând punctul de vedere al lui Ludendorf) din „Deutsche Tageszeitung” care revenea asupra „chestiunii românești”, mai exact asupra problemei Constanței, „portul României care aparține Dobrogei”. În fapt, personajul în cauză susținea aceeași idee a realizării „coridorului pentru Constanța”⁸⁹. La 24 februarie 1918 Germania a prezentat României condițiile de pace: concesiile economice, cedări teritoriale către Austro-Ungaria, Dobrogea urmând să devină un condominium germano – austro – ungaro – bulgaro – turc. Confidențial, contele Czernin informa la aceeași dată pe Marghiloman că „se va da înapoi Bulgariei ceea ce ați luat în 1913, cealaltă parte o oprim pentru noi toți (și cu aer de mister) - aceasta e afacerea noastră pentru mai târziu”⁹⁰. În fapt, după cum nota Vasile Th. Cancicov, în notele sale zilnice din vremea războiului, „toată diplomația tratatului” era în cedarea Dobrogei Puterilor Centrale și nu Bulgariei. În această situație tensionată, la 4 martie 1918⁹¹, Al. Marghiloman a înaintat Puterilor Centrale *Memoriul cu privire la Dobrogea*, care s-a constituit într-un adevărat studiu istoric al provinciei (conținând date geografice și etnografice), menit să sublinieze apartenența provinciei la statul român. S-a insistat și asupra importanței orașului-port Constanța, subliniindu-se rolul major al acestuia pentru Europa Centrală și legăturile sale cu lumea orientală prin liniile de cale ferată Viena – Vârciorova – București – Constanța sau Berlin – Lemberg – Pașcani – Constanța⁹².

⁸⁷ B.A.R.A.I., *Cronologia formațiunilor statale în cadrul cărora a evoluat Dobrogea de-a lungul veacurilor*, p. 381. În 1919, *Memoriul* a fost publicat la Sofia, în limba engleză, cu sprijinul *Fondului Dobrogea*.

⁸⁸ Marghiloman 1927, p. 347.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 366. La 2 martie, același Czernin îl asigură pe Marghiloman că dacă România va accepta condițiile propuse, se va asigura Constanța, românilor.

⁹¹ Prin Tratatul de pace semnat la Brest Litovsk între Germania, Austro – Ungaria, Bulgaria și Turcia, la articolul V, „În Marea Baltică, și, cât ajunge puterea rusească, în Marea Neagră, se va începe imediat cu înlăturarea minelor. Navigația vaselor comerciale în aceste regiuni este liberă și va fi reluată imediat. Pentru stabilirea dispozițiilor mai amănunțite, îndeosebi pentru circulația pe căile nepericuloase pentru vasele comerciale, se instituie comisii mixte. Căile navigației trebuie menținute permanent libere de mine”.

⁹² A.N.I.C., fond Microfilme Austria, r. 223, c. 421-435; B.A.R.A.I., *Documente privind... 1917-1918*, pp. 207-225. *Memoriul* a subliniat faptul că „podul *Regele Carol* de peste Dunăre, instalațiile portuare și de silozuri de la Constanța, care trebuie să corespundă nu numai nevoilor mai înguste ale țării, ci și celor ale comerțului general european” (...). „Dacă Dobrogea ar fi cedată Bulgariei, atunci toate cele trei liniile de azi (este vorba despre Viena-Belgrad-Niș-Sofia, Viena-Vârciorova-București-Constanța și Berlin-Lemberg-Paşcani-Constanța-n.a.) – și altele nu sunt imaginabile – ar trece prin Bulgaria. În cazul unui conflict cu Bulgaria ar rămâne ca legătură pentru Europa Centrală cu Constantinopolul numai linia peste Odessa, linia care se află mai la o parte și e de două ori mai lungă, iar în cazul unui conflict nu numai cu Bulgaria, ci cu lumea slavă, n-ar mai rămâne nici o linie de comunicație între Puterile Centrale și Constantinopol”.

În preajma semnării tratatului de pace cu România, publicațiile Puterilor Centrale au subliniat interesele economice ale Germaniei în Dobrogea, „Bukarest Tageblatt” fiind de părere că „Puterile împătritei alianțe vor fi libere să decidă în Dobrogea. Este de la sine înțeles că această decizie va corespunde intereselor puterilor împătritei alianțe în Dobrogea. Aceste interese sunt numai în ce privește pe bulgari de natură teritorială și națională, Bulgaria văzând în alipirea Dobrogei o extindere necesară, politică și etnografică a teritoriului său. Interesele Turciei, Austro-Ungariei și Germaniei sunt în linii generale de natură numai economică și consistă în dorința comună de a avea totdeauna la dispoziție marea cale comercială a Dunării spre coastele turcești și rusești ale Mării Negre și de a nu mai fi expuse fluctuațiilor constelațiilor politice”⁹³. La rândul său, „Berliner Tageblatt” nota că „s-a lansat zvonul că portul Constanța va deveni port liber”, în timp ce „Vossische Zeitung” nota că „Puterile Centrale au interese esențiale în reglementarea situației Dobrogei. Trebuie să se aibă grijă atât de libertatea navigației pe Dunăre cât și de exportul românesc prin Constanța. Libertatea drumului prin Constanța, înseamnă o concesiune mare pentru România, o concesiune însă care este absolut necesară, dacă vrem ca prin pacea actuală să se creeze o liniște durabilă în Balcani. România e amenințată să-și piardă ieșirea la Mare. Ei bine, tocmai preliminariile acestui război și istoria războiului balcanic au arătat tendința spre mare e înăscută fiecărui popor și fiecărui stat. Dacă din învățămintele ca acestea nu se deduce aplicarea necesară, și nu s-ar acorda românilor un drum spre Constanța, ar rămâne primejdia unor noi tulburări în România”⁹⁴. Pe de altă parte, la Paris, ziarul „La Roumanie”, sublinia consecințele dominației germane sau austro – ungare asupra Dobrogei și, îndeosebi, asupra portului Constanța. Transformarea Mării Negre în „lac german” era văzută ca un obiectiv principal al politicii „Drang nach Osten”.

Prin Tratatul de pace de la București, încheiat la 7 mai 1918, între România, pe de o parte, și Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia, de altă parte, a fost confirmată incorporarea în statul bulgar a Cadrilaterului și a unei fâșii de la sud de Constanța, restul Dobrogei fiind un condominiu al Centralilor, asigurându-se României „calea comercială la Marea Neagră prin Cernavodă – Constanța”, portul de la Mare urmând să devină port-liber. De asemenea, se ceda Germaniei linia ferată București – Cernavodă – Constanța, împreună cu silozurile din portul maritim,

⁹³ B.A.R.A.I., *Documente privind... Memorii...*, pp. 91, 93. După cum sublinia în lucrarea sa *Souvenirs de guerre*, generalul Ludendorf a susținut trecerea Dobrogei de nord la România. „Atribuirea întregii Dobroge bulgarilor, cum o cerea Bulgaria, ar fi fost în viitor păgubitoare Germaniei. Aș fi preferat ca nordul Dobrogei să rămână românesc, corespunzând poziției ce o luasem în chestia Dobrogei în cele cinci din urmă trimestre. N-am avut, de altfel, decât să las diplomația să aranjeze afacerea. Datoria sa era să mențină Bulgaria în alianță, dar să încerce în același timp de a înlătura toate inconvenientele care ar fi putut naște, dacă s-ar fi dat marele drum comercial Cernavodă – Constanța în mâinile Bulgariei. Avem în vedere stabilirea unei zone libere Cernavodă – Constanța sub administrație germană”.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 94. În notele din 22 februarie 1918, Th. Cancicov nota „Dacă cineva își închipuie că Germania azi, când ne sugrumă, îi arde de interesele României, e un naiv. Germaniei îi arde de ea, îi arde de teama să nu se dea pe viitor în mâna și la discreția bulgarilor”.

pentru 99 de ani⁹⁵. Potrivit art. VIII (capitolul al II-lea) din același tratat, „până la lămurirea stării din Basarabia, forțele militare fluviale și maritime române” nu au fost dezarmate (art. IX specifică faptul că „Toți oamenii afați în armată și în marină, care în timp de pace au fost ocupați în porturi sau la navigație, trebuie, la demobilizare, să fie concediați cei dintâi, ca să-și poată găsi ocupațiune în activitatea lor de mai înainte”), mai mult, erau păstrate forțele militare fluviale „trebuitoare pentru poliția fluvială și forțele militare maritime de întrebuințat pentru protecțiunea navigațiunii comerciale pe Marea Neagră și pentru stabilirea de căi maritime curățite de mine. Îndată după semnarea tratatului de pace, aceste forțe militare fluviale se vor pune la dispoziția organelor însărcinate cu poliția fluvială, în baza unei convențiuni deosebite. În ce privește forțele militare maritime, Comisiunea nautică – tehnică a Mării Negre are dreptul de a dispune; pentru stabilirea legăturii cu această Comisiune i se va alătura un ofițer de marină român”⁹⁶. Același tratat, prin capitolul al VI-lea (art. XXIV) a reglementat și navigația pe Dunăre, România urmând să încheie cu Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia un nou act de navigație fluvială, până atunci urmând a se aplica Actul de navigație pe Dunăre din 7 noiembrie 1857. Existența Comisiei Europene a Dunării, a cărei denumire oficială a devenit Comisiunea gurilor Dunării ce activa pentru cursul fluviului de la Brăila în jos, împreună cu acest port, a fost condiționată de:

„1. Comisiunea se va compune, de acum înainte, numai din reprezentanții statelor care sunt așezate la Dunăre sau la țărmul european al Mării Negre,

2. Competența Comisiunii se întinde în jos asupra tuturor brațelor și gurilor Dunării și asupra părților din Marea Neagră aflate în fața lor; regulamentele edictate de Comisiune pentru brațul Sulina vor fi aplicate și la brațele sau la părțile de brațe care până acum Comisiunea nu era, sau nu era singură competentă”⁹⁷. Totodată, România garanta, pentru partea românească a Dunării, tuturor navelor părților semnatare Tratatului, asigurarea unei navigații libere, lipsită de taxe, cel mult în cinci ani urmând să fie desființată și taxa de ½% asupra valorii mărfurilor importate sau exportate prin porturile sale⁹⁸.

La 8 iulie 1918, Radio Berlin, citând „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” sublinia că Germania, prin vocea secretarului de Stat, von Kulmann, susținea dreptul Bulgariei asupra Dobrogei de nord, Imperiul Otoman, fiind și el îndreptățit, să ceară despăgubiri pentru drepturile sale asupra ținutului⁹⁹. Presa franceză dezbătea în aceeași lună clauzele tratatului semnat de România, subliniind regimul Dunării,

⁹⁵ „Actualitatea”, anul IX, nr. 24, decembrie 1921, p. 6; După încheierea tratatului o delegație alcătuită din 30 de reprezentanți constănțeni și tulceni au mers în audiență la Marghiloman, refuzând acceptarea caracterului ireversibil al clauzelor acestuia.

⁹⁶ B.A.R.A.I., *Documente privind evoluția ...*, partea I, 1918-1926, pp. 14-15.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 26-27. Conform art. XXV până la întrunirea Comisiunii Europe a Dunării, România administra toate bunurile acesteia. Prin art. XXVI România, Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia avea dreptul să mențină nave de război pe Dunăre și câte două nave de război ușoare la gurile fluviului.

⁹⁹ A.M.I.P., fond 1.683, dosar 247, ff. 24, 34.

monopolul petrolului și achizițiile de cereale. În ceea ce privește regimul Dunării, eliminarea statelor Antantei din noua comisie formată doar din Puterile Centrale însemna, în fapt, libera dispoziție a acestora asupra unei mari rețele fluviale între Marea Nordului și Marea Neagră, pe Rin și Dunăre. Pe aceeași linie se înscria și „internaționalizarea” Dobrogei de nord, care devenise o simplă prelungire a teritoriului german până la Constanța, una din realizările *Mittel Europei*¹⁰⁰. După semnarea tratatului, în vederea ratificării lui, „chestiunea Dobrogei” a continuat să preocupe diplomația germană, Horstmann, reprezentantul Germaniei la tratativele de pace cu România, promițând soluționarea în „modul cel mai satisfăcător a acesteia”, în favoarea României¹⁰¹. În lunile următoare însă, Bulgaria era convinsă că Germania sprijină pretențiile Porții. Astfel, bulgarii au hotărât trimiterea în luna octombrie a anului 1918 a unei noi divizii în Dobrogea, alte două aflându-se deja în nordul provinciei¹⁰².

În telegrama trimisă de C.C Arion lui Al. Marghiloman la 4 octombrie 1918, acesta îl informa despre faptul că, potrivit informațiilor furnizate de Horstman, Bulgaria a trimis în Dobrogea o divizie pentru întărirea trupelor proprii precum și alte două pentru a ocupa zona nordică. Germanii neputându-se opune acestui lucru¹⁰³. În vederea ratificării imediate a Tratatului de pace semnat la 7 mai 1918, Germania a menținut oferta în cursul lunilor următoare oferta de retrocedare a Dobrogei și ale fostelor frontiere ale Carpaților. În caz de refuz, Germania amenința cu agravarea regimului de rechiziții în teritoriul ocupat, interzicerea trecerii între Moldova și teritoriile ocupate, încurajarea Ucrainei pentru a-și justifica pretențiile asupra Basarabiei cât și ocuparea căilor ferate din această provincie¹⁰⁴. La 17 octombrie 1918, contele Demblin, reprezentantul Austro – Ungariei la București, informa pe Czernin despre discuțiile avute cu Alexandru Marghiloman și cu C.C. Arion în care, diplomatul austriac a susținut că la încheierea păcii generale, Puterile Centrale urmau să dea Dobrogea din nou României, însă, guvernul român ar fi trebuit să se împace cu gândul la pierderea Cadrilaterului.

Atacul general al forțelor antantiste început la 26 septembrie 1918¹⁰⁵, a dus însă la prăbușirea frontului german și la capitularea Germaniei la 11 noiembrie 1918. Astfel, prin *Dispozițiile asupra frontierelor orientale ale Germaniei* din Convenția

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 24.

¹⁰¹ A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 3/1918, f. 4. Telegrama lui C.C. Arion către Al. Marghiloman din 2 octombrie 1918.

¹⁰² *Ibidem*, dosar 103/1918, f. 5. Telegrama lui C.C. Arion către Al. Marghiloman din 4 octombrie 1918. Germania a criticat gestul aliaților bulgari.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 5. Telegrama trimisă de C.C. Arion lui Al. Marghiloman la 4 octombrie 1918. În continuare, Arion a subliniat faptul că Horstman a afirmat că „aceasta e o mișcare de trupe ce nu se poate împiedica dacă nu există cu România o situație netedă, care s-ar dobândi numai prin ratificare (a Tratatului-n.a.); am întrebat dacă mai consideră pe bulgari încă aliați ca să le permită mișcări de trupe; s-a mărginit să răspundă că nici România nu se arată mai amicală”.

¹⁰⁴ Archive Diplomatique. Ministère des Affaires Étrangères, France, Europe (1918-1929), Roumanie, vol. 31 (A.D.M.A.E.), Europe 1918-1929, Roumanie, vol. 31, f. 131. Telegrama nr. 201 din 22 octombrie 1918 adresată Ministerului Afacerilor Străine, Paris, din Iași prin Salonic.

¹⁰⁵ L'«Illustration», 77, nr. 3. 957, samedi 4 janvier 1919, p. 24.

de armistițiu între Puterile Aliate și Asociate și Germania din 11 noiembrie 1918 a fost anulat și Tratatul de la București din 7 mai, același an. La punctul F al aceleiași *Dispozițiuni*, art. XXIX, s-a impus și evacuarea tuturor porturilor de la Marea Neagră și predarea către Aliați a tuturor navelor de război rusești sechestrate, a navelor de comerț neutre cât și predarea pe loc și intact a întregului material portuar și de navigație fluvială, remorhere, șlepuri, aparatură. Dacă Berlinului i s-a impus retragerea din zonele ocupate, Bulgariei, conform Armistițiului încheiat încă din 29 septembrie 1918 cu statele aliatare, i s-a permis menținerea în stare de luptă „a unui grup din toate armele, cuprinzând: trei divizii a 16 batalioane fiecare și patru regimente de cavalerie, care vor fi folosite –două divizii pentru apărarea frontierei de est a Bulgariei și a Dobrogei” (punctul 2)¹⁰⁶. Profitând de evacuarea trupelor germane, unitățile bulgare au ocupat Cernavodă, Constanța cât și alte așezări din nordul provinciei¹⁰⁷. În telegrama înaintată de Saint-Aulaire, ministrului de Externe al Franței la 10 noiembrie 1918, acesta a subliniat că la întrevvedere a avută cu regele Ferdinand, suveranul a subliniat diplomatului francez faptul că avea informații despre ocuparea Constanței de către trupele bulgare. Saint Aulaire a susținut că armata bulgară, în retragere, se afla probabil, în trecere și prin Constanța¹⁰⁸.

La finalul lunii noiembrie 1918, armata bulgară ar fi trebuit să părăsească ținutul de la Mare¹⁰⁹ dar, după cum aprecia într-un *Raport de ansamblu*, generalul Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze în România și comandant al Armatei de la Dunăre, întocmit la finalul lunii noiembrie 1918, aceasta se purta încă „în Dobrogea ca și cum ar fi stăpână, nu numai că au ocupat-o, dar au trecut deja la organizarea administrativă. Or germanii înșiși nu și-au permis niciodată aceasta”. (...) „În sfârșit, a fost ordonată de curând evacuarea Dobrogei de către bulgari. În patru sau cinci zile voi avea batalioanele britanice la Cernavodă, Medgidia, Dobrici, Silistra și Turtucaia și sper să pot trimite peste opt zile un regiment francez pentru a ocupa linia Constanța – Cernavodă”. (...)

„Resursele românești sunt, într-adevăr, cu totul neîndestulătoare, în timp ce Bulgaria este plină de vite (care, în conformitate cu declarațiile ce mi s-au făcut aici, nu sunt decât vite furate de la români) și dispun de cantități de cereale absolut suficiente”¹¹⁰.

¹⁰⁶ B.A.R.A.I., *Documente privind evoluția situației politice-teritoriale a provinciilor istorice românești. Pregătiri diplomatice în vederea Conferinței de pace de la Paris (ianuarie-septembrie 1918)*, București, septembrie 1976, p. 227.

¹⁰⁷ Preda, Alexandrescu, Prodan 1994, p. 75; A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 29/1918, f. 18. Potrivit ordinului Comandamentului Armatei Aliate de Orient, Brigada Britanică 228 Infanterie din zona Varna-Burgas s-a deplasat în Dobrogea. La Constanța, chiar înainte de retragerea administrației germane s-a format o comisie alcătuită din 15 membrii (bulgari, români, turci) care să apere interesele orașului, chemând populația la uitarea „antagonismelor personale, politice și religioase”.

¹⁰⁸ A.D.M.A.E., *Europe 1918-1929, Roumanie*, vol. 31, ff. 201-202. Telegrama nr. 760 din 10 noiembrie 1918 a lui Saint Aulaire către Ministerul de Externe al Franței.

¹⁰⁹ *Ibidem*. Telegrama lui Saint-Aulaire către Ministerul de Externe al Franței din 10 noiembrie 1918.

¹¹⁰ B.A.R.A.I., *Documente... (octombrie-decembrie 1918)*, pp. 154-156. *Raport de ansamblu al generalului Berthelot, șef al misiunii militare franceze în România și comandant al armatei lde la Dunăre* din noiembrie 1918; Ursu, 2000, p. 174. În timp ce generalul Berthelot protesta pe lângă

În scurt timp, batalioanele britanice au sosit la Cernavodă, Medgidia, Dobrici, Siliștră, Turtucaia, linia Constanța-Cernavodă fiind apărată de un regiment francez. În *Istoria Dobrogei* autorii susțin că la 24 noiembrie 1918, Comandamentul Militar Interaliat, după ce au cerut retragerea armatei bulgare, „trupele franceze și engleze de pe frontul din Balcani” *au ocupat* (verbul este folosit de autorii lucrării citate) Dobrogea. În același timp, instalațiile portului Constanța permiteau transformarea sa în bază de aprovizionare pentru România, linia ferată Constanța-București putând susține mai mult de 20 de trenuri pe zi, trecerea peste Dunăre fiind asigurată de un feribot, ce putea transporta 66 de vagoane odată. În fapt, generalul Berthelot considera că orașul și portul Constanța „trebuie să fie baza de aprovizionare a trupelor franceze care sunt în România și a întregii Români”¹¹¹.

Evacuarea administrației civile bulgare s-a produs destul de târziu în Dobrogea: până la 8 decembrie din județul Tulcea, 13 decembrie-județul Constanța, 23 decembrie-Caliacra, funcționarii români preluând posturile la o zi distanță. În tot acest timp, propaganda bulgară continua să susțină provizoriul administrației române în Dobrogea¹¹². La Constanța, la 15 decembrie 1918, orele 10⁰⁰, s-a oficiat la Catedrala din oraș o slujbă religioasă pentru binecuvântarea reînălțării autorităților române în Dobrogea. După terminarea acesteia, a urmat solemnitatea înălțării administrației în localul Palatului de Justiție. Toată populația orașului a fost rugată să participe la eveniment. „Publicațiunea” era semnată, în sfârșit, de prefectul român – N. Negulescu¹¹³. În același timp, la Bazargic, ministrul de Interne bulgar, Mușanov, a ținut o cuvântare în care a spus că „chestiunea Dobrogei nu e rezolvată”, regiunea fiind „ocupată” de trupele aliate, administrația românească fiind doar provizorie, îndemnând populația să aibă încredere și să aștepte conferința de pace. Tot la Bazargic, cu ocazia unui banchet, deputatul bulgar Tșencov și-a exprimat speranța ca Marea Britanie să ajute Bulgaria în îndeplinirea unității ei naționale¹¹⁴. La începutul anului 1919 au avut loc în Dobrogea numeroase ciocniri atât în Cadrilater cât și în alte localități ale Dobrogei, între trupele de jandarmi și bande ale bulgarilor, populația bulgară primind arme de la trupele bulgare în retragere¹¹⁵.

Clemanceau față de situația creată, generalul Chretien era „orbit de bunele cuvinte ce-i dădeau cei de la Sofia”.

¹¹¹ B.A.R.A.I., *Documente privind... (octombrie-decembrie 1918)*, București, 1976, p. 156. *Raport de ansamblu al generalului Berthelot...*

¹¹² Marele Cartier General, Biroul Informațiilor, „Buletin de Informații” nr. 3/16 ianuarie 1919, p. 1. Declarația ministrului de Interne Mușanov de la Bazargic din 15 decembrie 1918; Kratkounov 1932, p. 108.

¹¹³ A.N.C., fond Primăria Constanța, dosar 29/1918, f. 17.

¹¹⁴ „Le Mouvement Dobrodjain”, nr. 1/1 ianuarie 1919; Marele Cartier General, „Buletin de Informații”, 3(16) ianuarie 1919.

¹¹⁵ Marele Cartier General, „Buletin de Informații”, nr. 59, 4/17 ianuarie 1919; nr. 67, 12/25 ianuarie 1919; A.M.R., fond 1. 683, f. 70. Tot acum a fost înregistrat și protestul populației musulmane din Dobrogea, semnat de Mustafa Hagi Abduraman, fost profesor la Seminarul Musulman din Medgidia, în care era subliniat rolul statului român la „prosperitatea Dobrogei”: „Am trăit timpuri grele, am suferit îndeajuns intrigile, vicleniile și înverșunarea bulgarilor. A venit însă ziua, când să putem spune în gura mare, că acest popor n-a cruțat nici o infamie pentru că mai întâi să mistifice, să înlăture apoi

Aceeași idee a fost susținută și de Comitetul Central al Comunității musulmane din județul Caliacra după declarația unor reprezentanți musulmani de la Sofia, că elementul musulman din Dobrogea ar fi dorit să rămână sub administrație bulgară¹¹⁶. Degringolada aflată în teren, în Dobrogea, după semnarea armistițiului dintre Bulgaria și Aliați respectiv Generalul Franchet d'Esperey la 29 septembrie 1918, domina zona și a fost subliniată de Însărcinatul cu Afaceri în Bulgaria (Wilson) al Statelor Unite ale Americii, în telegrama din 9 ianuarie 1919 către Secretarul de Stat interimar care spunea „În raportul de mai sus nu pledez în niciun fel în favoarea Bulgariei”¹¹⁷. În tumultul acelor zile, s-a ajuns ca la 27 noiembrie 1919 la Neuilly-sur-Seine să fie semnat Tratatul de pace cu Bulgaria, limitele teritoriale fiind cele impuse prin Tratatul de la Berlin din 1878 și cel de la București din 1913, România semnând Tratatul prin Actul din 9 decembrie 1919. În fapt, ultimele unități franceze au părăsit ținutul românesc dintre Dunăre și Mare cu câteva zile mai înainte, la 3 decembrie 1919.

și să ne subjuge în sfârșit pe noi, cetățenii musulmani născuți și trăiți în Dobrogea noastră. Zicem: *a noastră* – pentru că patria e locul unde luăm ființă, unde viețuim și unde simțim că pământul și totul din juru-ne, sunt ale noastre! Și o zicem aceasta din tot sufletul și cu toată dragostea și cu toată dreptatea, pentru că patria noastră cea adevărată este România cea bună până azi, România cea Mare, de mâine – România care și-a îmbrățișat de-a pururi toți copiii, fără deosebire și fără resentimente. Am crescut sub scutul României, care din proprie pornire și resurse a întins asupra noastră lumina, ajutându-ne să avem școlile și geamiile noastre cum puține alte state pretinse civilizate au făcut-o. Suntem dar datori, noi, musulmanii din Dobrogea, cari numai cu numele am rămas turci – recunoștință necondiționată țării românești; datori suntem a o slăvi, și a o apăra și a striga răzbunare bulgarilor, care în orice chip sau prin orice mijloace ar căuta să fure bucata noastră de pământ românesc. Ne amintim cu groază de barbaria acestora din 1913, când dărau moscheele cu bombe, ucideau copii fără milă, distrugau totul în cale, crezând astfel că se vor impune – în timp ce România clădea cea mai frumoasă geamie din Dobrogea la Constanța și primea și întreținerea pe copii de turci în școlile și pe cheltuiala statului fără concurs și fără nici o dificultate. Populațiunea musulmană din Dobrogea nu se poate deci solidariza – cu acei câțiva inconstienți ori lași, care fie ademeniți, fie sub amenințări, au putut semna memoriul bulgarilor de la Babadag și care de acum urmează de la sine a împărtăși soarta acestui popor lacom, viclean și sălbatec. Evenimentele recente au dovedit tuturor că, numai prin blândețe, dreptate și mărinimie se poate călca pe pragul unei victorii solide. În numele populațiunii conștiente și recunoscătoare, ridic dar protestul meu împotriva uneltirilor de tot felul ale bulgarilor și rog pe bunul Dumnezeu să le răsplătească după inimă și după fapte. Noi, cetățenii musulmani din Dobrogea vom căuta de-a pururi să fim demni de Țara și Regele nostru”.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 193.

¹¹⁷ Paper relating to the Foreign Relations of the United States 1919, volume II, 763.72119/3712, The Charge in Bulgaria (Wilson) to the Acting Secretary of State, No. 23, Sofia, January 9, 1919; Received February 8, Document 185 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d185> accesat 22.03.2026; vezi și Torrey 2014, passim.

BIBLIOGRAFIE

Documente de arhivă și fonduri documentare:

- Archive Diplomatique. Ministère des Affaires Étrangères, France, Europe (1918-1929), Roumanie, vol. 31.
- The Historian of the U.S. Department of State, Office of the Historian, Paper relating to the Foreign Relations of the United States, *The Paris Peace Conference, 1919*, volume II, 763.72119/3712, The Charge in Bulgaria (Wilson) to the Acting Secretary of State, No. 23, Sofia, January 9, 1919; Received February 8, Document 185.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d185>
accesat 22.03.2026
- Arhivele Naționale ale României, fond Microfilme-Franța, r. 89, r. 175, r.182; fond Microfilme Austria, r. 223; fond Casa Regală, dosar 3/1918; dosar 103/1918, f. 5.
- Arhiva Istorică. Biblioteca Academiei Române, fond 12, dosar 3436; *Documente privind evoluția situației politice teritoriale a provinciilor istorice românești, seria C, 1917-1947. Desăvârșirea statului național unitar român (1917-1918)*, București, 1974; *Documente privind evoluția situației politice teritoriale a provinciilor istorice românești, seria C, 1917-1947. Desăvârșirea statului unitar român. Memorii (1917-1920), partea I*, București, 1975; *Documente privind evoluția situației politice teritoriale a provinciilor istorice românești, seria C, 1917-1947. Pregătiri diplomatice în vederea Conferinței de la Paris (ianuarie – septembrie 1918)*, București, 1976; *Documente privind evoluția situației politice teritoriale a provinciilor istorice românești, seria C, 1917-1947. Pregătiri diplomatice în vederea Conferinței de la Paris (octombrie-decembrie 1918)*, București, 1976; *Cronologia formațiunilor statale în cadrul cărora a evoluat Dobrogea de-a lungul veacurilor; Documentar. Relații româno-bulgare; Note în legătură cu tratarea unor perioade și momente din istoria Dobrogei, în articole și lucrări apărute în Bulgaria*; Col. Kamburov, Ghencio, *Contradicțiile militaro-politice dintre Bulgaria și Puterile Centrale privind desfășurarea acțiunilor militare împotriva României în anul 1916*, în „Izvestia na voenno istoriceskoto drujestvo”, nr. 5/1969; Kratkounov, K., *La politique extérieur de la Bulgarie, 1880-1920, étude diplomatiques, Documentês*, Sofia, 1932, Imprimerie „La Bulgarie”; Osnev, G., *Mișcarea de eliberare națională dobrogeană*, Sofia, 1961.
- Arhivele Militare Istorice Pitești, fond 1.683, dosare: 138, 145, 209, 243, 247, 273; fond 5.554, dosare 8, 82.
- Direcția Județeană Brăila a Arhivelor Naționale; fond Prefectura Brăila, dosar 5/1916, dosar 24/1916; fond Primăria Brăila, dosar 4/1916.

- Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, fond Direcția Navigației Maritime, dosar 1/1918-1920, vol. I; dosar 8/1921; dosar 8/1922-1924; fond Primăria Constanța, dosar dosar 1/1917; dosar 2/1917; dosar 10/1917; dosar 46/1917; dosar 1/1918; dosar 7/1918; dosar 9/1918; dosar 6/1919; dosar 17/1919; dosar 46/1919; dosar 20/1920; dosar 28/1920; dosar 29/1918.
- Fondul documentar Muzeului Național al Marinei Române, Manuscrise: 1, 9, 79, 145, 166, 169; „Actualitatea”, an VIII, nr. 2, februarie 1920; aprilie 1920; august 1920; nr. 24, decembrie 1921; Marele Cartier General, Biroul Informațiilor, „Buletin de Informații” nr. 3/16 ianuarie 1919; nr. 59, 4/17 ianuarie 1919; nr. 67, 12/25 ianuarie 1919; „L’Illustration”, an 77, nr. 3. 957, sâmburi 4 ianuarie 1919; „Marea Noastră”, an IV, nr. 2-3, februarie-martie 1935; „Le Mouvement Dobrodjain”, nr. 1/1 ianuarie 1919; *L’Album de la guerre, histoire photographique et documentaire reconstituée chronologiquement à l’aide de clichés et de dessins publiés par „L’Illustration”, de 1914 a 1921*, Paris, 1927; Tome second.

Lucrări generale, studii și articole:

- Agrigoroaie, Ion 2000, *România în fața pretențiilor Bulgariei asupra Dobrogei (1917-1918)*, în ***Dobrogea. Repere istorice***, Constanța, Editura Europolis, p. 153-161.
- Argetoianu, Constantin 1993, ***Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri august 1916-iunie 1917***, vol. II, București, Editura Albatros, 284 p, ISBN: 973-24-0291-1
- Mareșal, Averescu, Alexandru, ***Notițe zilnice din război (1916-1919)***, București, Editura “Cultura Națională”, f. a., 413 p.
- Generalul Berthelot, Henri 2012, ***Memorii și corespondență (1916-1919)***, București, Editura Militară, p. 456, ISBN 978-973-32-0907-2
- Cheramidoglu, Constantin 1998, *Regimul ocupației militare la Constanța (octombrie 1916-decembrie 1918)*, în *Analele Dobrogei*, s. n., an IV, nr. 1, p. 95-102.
- Ciorbea, Valentin; Atanasiu, Carmen 1995, ***Flota maritimă comercială română. Un secol de istorie modernă (1895-1995)***, Constanța, Editura fundației Andrei Șaguna, 224 p; ISBN 973-972-70-0-X
- Cojoc, Mariana 2006, ***Constanța – port internațional. Comerțul exterior al României prin portul Constanța (1878-1939)***, București, Editura Cartea Universitară, 616 p.; ISBN 973-731-376-3
- Cojoc, Mariana, Cojoc, Marian 2003, ***Propagandă, contrapropagandă și interese străine la Dunăre și Marea Neagră (1919-1939). Documente***, partea I, București, Editura Universității din București, 343 p, ISBN 973-575-770-2;

- Coman, Virgil (coordonator) 2013, *Dobrogea în arhivele românești (1597-1989). Profesorului Stoica Lascu la 60 de ani*, București, Editura Etnologică, 1065 p; ISBN 978-973-8920-61-3
- Dima, Ligia 2015, *Progresele orașului Tulcea între anii 1878-1948*, Tulcea, Studis, 263 p; ISBN 978-606-775-095-9
- Ghyka, Matila 2003, vol. II, *Fericit ca Ulise...*, București, Editura Curtea Veche, 212 p; ISBN 973-8356-87-3
- Gorun, Hadrian 2021, *România și Marele Război. Introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 191 p, ISBN 978-606-085-041-0, 978-606-020-316-2
- Ionescu, M.D. 1919, *Invazia barbară din 1916-1918 în județul Tulcea în Arhivele Dobrogei*, An II.
- Iordache, Anastasie 1998, *Reorientarea politică a României și neutralitatea armată 1914 – 1916*, București, Editura Paideia, 248 p; ISBN 9739131980
- Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major, *România și războiul mondial*, vol. I, cap. I-VIII, București, Imprimeria Națională, 1934.
- Negrescu, Nicolae, *Rolul marinei în războiul pentru întregirea neamului și recompensa finală*, București, Tipografia Gutenberg, 1920, 220 p.
- Marghiloman, Alexandru, 1927, *Note politice 1897-1924, vol. III (1917-1918)*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Eminescu”, 1927, 576 p.
- Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major 1934, *România și războiul mondial*, vol. I, cap. I-VIII, București, Imprimeria Națională, 614 p.
- Petrescu, Nicolae C. 2004, *Marina militară română în războiul pentru întregirea României*, Pitești, Editura și tipografia Europroduct, 2004, 260 p; ISBN 973-86866-2-8
- Popa, Mircea 1971, *Pe marginea unor documente germane din anii 1917-1918 referitoare la situația politică și „viitorul României”*, în *Analele Universității București*, seria Istorie, an XX, nr. 1, 1971.
- Preda, Dumitru; Alexandrescu, Vasile; Prodan, Costică 1994, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, Editura Științifică, 1994, 336 p, ISBN 973-45-0095-3
- Rădulescu, Adrian; Bitoleanu, Ion 1998, *Istoria Dobrogei*, Constanța, Editura Ex Ponto, 534 p; ISBN 973-98337-3-X
- General Rosetti, Radu, R. 1997, *Mărturisiri (1914-1919)*, București, Editura Modelism, 224 p; ISBN 973-97984-1-1
- Idem, *Ce spune mareșalul Machensen despre operațiunile sale contra României*, București, Imprimeria Națională, 1938, 320 p.

- Sârbu, Marian 2002, *Marina Română în Primul Război Mondial 1914 – 1918*, Constanța, Editura Academiei Navale „Mircea cel Bătrân”, 140 p; ISBN 973-8303-10-9
- Șeicaru, Pamfil 1994, *România în Marele Război*, București, Editura Eminescu, 382 p; ISBN 973-22-0348-X
- Tănăsescu, Florian (coordonator) 1995, *Ideologie și structuri comuniste în România 1917-1918*, București, 535 p; ISBN 973-96945-3-5
- Torrey, Glenn E., *România în Primul Război Mondial*, București, Meteor Publishing, 2014, 448 p, ISBN 978-606-8469-94-2
- Ursu, Niculina 2000, *Dobrogea în timpul ocupației trupelor aliate (noiembrie 1918-decembrie 1919)*, în *Anuarul Muzeului Marinei Române*, 2000, tom III/2, Editura Companiei Naționale Administrația Porturilor Maritime, Constanța, pp. 269-275.